

بسمه تعالی

نقش فضای مجازی در تغییر ارزشهای اخلاقی جوانان و راهکارهای پیشگیرانه

زینب صدیق^۱

چکیده:

فضای مجازی به عنوان بخشی جدایی ناپذیر از زندگی جوانان، تأثیرات عمیقی بر نظام ارزشی و اخلاقی آنان دارد. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به منابع معتبر فارسی، به بررسی نقش دوگانه فضای مجازی (هم به عنوان عامل تغییر ارزش ها و هم به عنوان بستری برای آموزش) می پردازد. یافته ها نشان می دهند مواجهه مداوم با محتوای متنوع، گاه متعارض با هنجارهای فرهنگی-اخلاقی جامعه، چالش هایی مانند نسبی گرایی اخلاقی، کاهش حریم خصوصی، افزایش فرد گرایی و تقویت برخی ناهنجاری ها را ایجاد کرده است. در مقابل، راهکارهای پیشگیرانه و اصلاحی مؤثر در سطوح فردی (افزایش سواد رسانه ای)، خانوادگی (ارتباط مؤثر و نظارت هوشمند)، آموزشی (گنجانیدن آموزش های اخلاقی-رسانه ای در (curricula و سیاست گذاری کلان (فیلترینگ هوشمند، تولید محتوای غنی داخلی و حمایت از نهادهای فرهنگی) مورد بحث قرار گرفته اند. نتیجه گیری مقاله بر ضرورت رویکردی فعال، چندسطحی و مبتنی بر آموزش به جای محدودیت صرف تأکید دارد.

کلیدواژه ها: فضای مجازی، ارزش های اخلاقی، جوانان، تغییر ارزش ها، سواد رسانه ای، راهکارهای پیشگیرانه،

منابع فارسی.

^۱. حوزه علمیه سطح دو فاطمه الزهرا (سلام الله علیها) داراب

انقلاب دیجیتال و گسترش فزاینده فضای مجازی، ساختارهای سنتی جامعه‌پذیری و انتقال ارزش‌ها را با دگرگونی‌های بنیادین مواجه ساخته است. جوانان، به عنوان پرشورترین و آسیب‌پذیرترین کاربران این فضا، بیش از دیگران در معرض تأثیرات مثبت و منفی آن بر نظام ارزشی و اخلاقی خود قرار دارند.^۱ این فضا از یک سو، افق‌های جدیدی از دانش، ارتباطات و تبادل فرهنگی را گشوده و از سوی دیگر، با ارائه الگوها و هنجارهای گاه متعارض با ارزش‌های بومی و اخلاقی، به عاملی مهم در تغییر یا تضعیف برخی ارزش‌ها تبدیل شده است.^۲ این مقاله با هدف واکاوی دقیق نقش فضای مجازی در تغییر ارزش‌های اخلاقی جوانان و ارائه راهکارهای پیشگیرانه مستند مبتنی بر منابع فارسی تدوین شده است.

جهان در عصر انفجار اطلاعات و ارتباطات دیجیتال قرار دارد. فضای مجازی، به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی، به بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی روزمره جوانان تبدیل شده است. این فضا، با ویژگی‌هایی چون بی‌مرزی، ناشناس‌مانی نسبی، سرعت انتشار بالا، تعاملی بودن و دسترسی آسان، بستری بی‌سابقه برای شکل‌دهی، تقویت یا تضعیف ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی فراهم کرده است. جوانان، در مرحله حساس شکل‌گیری و تثبیت هویت و نظام ارزشی خود، بیش از سایر گروه‌های سنی در معرض تأثیرات عمیق (هم مثبت و هم منفی) این فضا قرار دارند.

فهم دقیق ابعاد تأثیر فضای مجازی بر ارزش‌های اخلاقی جوانان و ارائه راهکارهای علمی و عملی برای کاهش آسیب‌ها و بهره‌برداری از فرصت‌ها، امری حیاتی برای تضمین سلامت روانی-اجتماعی نسل آینده، پاسداری از سرمایه‌های اخلاقی جامعه و برنامه‌ریزی‌های کلان آموزشی، فرهنگی و اجتماعی است. غفلت از این مسئله می‌تواند منجر به بحران‌های هویتی، گسست نسلی، افزایش انحرافات اخلاقی و تضعیف انسجام اجتماعی گردد.

* تحلیل مکانیسم‌های تأثیرگذاری فضای مجازی بر شکل‌گیری و تحول ارزش‌های اخلاقی جوانان.

^۱. زارعان، محمدجواد؛ نوروزی، علیرضا و رضایی، علی. (۱۳۹۹). بررسی نقش فضای مجازی در تغییر ارزش‌های اخلاقی جوانان. فصلنامه اخلاق، (۱۰) ۳۷، ۱۲۹-۱۵۰.

^۲. معتمدی، عبدالله. روانشناسی فضای مجازی. تهران: انتشارات سمت.

* شناسایی و بررسی مهم‌ترین فرصت‌ها و به‌ویژه تهدیدهای فضای مجازی برای نظام ارزشی جوانان.

* ارائه راهکارهای پیشگیرانه جامع و عملیاتی در سطوح مختلف (فردی، خانوادگی، آموزشی، حکومتی) برای مقابله با آسیب‌ها و تقویت ارزش‌های اخلاقی.

این تحقیق از نوع بنیادی-کاربردی و با روش تحلیلی-توصیفی انجام شده است. داده‌ها از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و مرور نظام‌مند پژوهش‌های معتبر داخلی و خارجی، گزارش‌های نهادهای مرتبط و اسناد بالادستی گردآوری و تحلیل شده‌اند.

تنوع فرهنگی و ارزشی در جوامع مختلف، سرعت بالای تحولات فضای مجازی و تفاوت در دسترسی و نحوه استفاده جوانان از این فضا، از جمله محدودیت‌های این پژوهش هستند که تعمیم‌پذیری یافته‌ها را نیازمند احتیاط می‌سازد.

مفاهیم کلیدی:

فضای مجازی (Cyberspace): قلمروی غیرفیزیکی و جهانی ارتباطات رایانه‌ای که از طریق شبکه‌های پیچیده و زیرساخت‌های دیجیتال ایجاد می‌شود. محیطی برای تعامل، تبادل اطلاعات، سرگرمی، تجارت و اجتماع‌سازی^۱.

ارزش‌های اخلاقی (Moral Values): باورها، اصول و استانداردهای درونی‌شده‌ای که رفتار فرد را در جهت خیر و نیکی هدایت می‌کنند و مبنای قضاوت‌های خوب و بد قرار می‌گیرند (مانند صداقت، احترام، مسئولیت‌پذیری، عدالت، نوع دوستی، حیا و عفت)^۲.

جوانی: دوره‌ای حساس از زندگی (معمولاً اواخر نوجوانی تا اوایل بزرگسالی) که با جست‌وجوی هویت، استقلال‌طلبی، شکل‌گیری نظام ارزشی پایدار، رشد شناختی پیشرفته و حساسیت به تأثیرپذیری از گروه همسالان و رسانه‌ها همراه است.

^۱. مانوئل کاستلز؛ مترجم: احمد عقیلان، افشین خاکباز (عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ)

^۲. Schwartz, S. H. (۲۰۱۲). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. Online Readings in Psychology and Culture, ۲(۱). <https://doi.org/10.9۷۰۷/۱۱۱۶-۲۳۰۷/۱۰۹۷۰۷>

در چارچوب این پژوهش، دوره جوانی به عنوان یک دوره انتقالی و تکاملی تعریف عملیاتی می‌شود که با مجموعه‌ای از تغییرات در سه بُعد اصلی مشخص می‌گردد:

بُعد زیستی-سنتی: دوره‌ای که بلافاصله پس از نوجوانی آغاز شده و تا اوایل بزرگسالی (سنین تقویمی ۱۸-۳۵ سالگی) ادامه می‌یابد.

بُعد روانشناختی: این دوره با کانونی‌ترین بحران روانی-اجتماعی این مرحله از زندگی، یعنی جست‌وجو برای شکل‌گیری هویت مستقل در مقابل سردرگمی نقش، شناخته می‌شود. سایر شاخص‌های روانشناختی شامل: رشد شناختی پیشرفته (تفکر انتزاعی و آینده‌نگر)، استقلال‌طلبی عاطفی از خانواده، و حساسیت و تأثیرپذیری فوق‌العاده از گروه همسالان و رسانه‌ها است.

بُعد اجتماعی: این مرحله، گذار از وابستگی کودکی به مسئولیت‌پذیری و نقش‌های اجتماعی بزرگسالی (مانند انتخاب شغل، تشکیل خانواده و ایفای نقش شهروندی) است.^۱

سواد رسانه‌ای^۲ (Media Literacy): سواد رسانه‌ای به عنوان مجموعه‌ای از مهارت‌های شناختی، عاطفی و عملی تعریف می‌شود که فرد را قادر می‌سازد تا به شیوه‌ای فعال، نقادانه و مسئولانه با محتوای رسانه‌ها (به‌ویژه فضای مجازی) مواجه شود. این توانایی شامل درک فرآیند تولید معنا، شناسایی اهداف پنهان، تحلیل بازنمایی‌ها و ultimately مصونیت نسبی در برابر تأثیرات نامطلوب پیام‌های رسانه‌ای است.

^۱. Erikson, E. H. (۱۹۹۴). Identity: Youth and Crisis. W. W. Norton & Company.

^۲. محسنیان‌راد، مهدی. (۱۳۹۷). ارتباط‌شناسی: ارتباطات انسانی (وسایل ارتباط جمعی). تهران: انتشارات سروش.

نظریه‌های مرتبط:

نظریه کاشت^۱ (Gerbner): تأثیر بلندمدت و تدریجی رسانه‌ها (از جمله فضای مجازی) در شکل‌دهی به

ادراکات، باورها و ارزش‌های مخاطبان نسبت به جهان واقعی.

نظریه جامعه‌پذیری^۲ (Socialization Theories): نقش عوامل مختلف (خانواده، مدرسه، همسالان،

رسانه) در انتقال هنجارها و ارزش‌های جامعه به فرد. فضای مجازی به عنوان یک عامل جامعه‌پذیر جدید و قدرتمند

عمل می‌کند.

نظریه شناخت اجتماعی (Bandura): یادگیری مشاهده‌ای و الگوبرداری از رفتارهای دیده شده (از جمله

در فضای مجازی) که می‌تواند منجر به یادگیری رفتارهای اخلاقی یا غیراخلاقی شود.

نظریه بی‌اخلاقی آنلاین (Online Disinhibition Effect - Suler): توضیح می‌دهد چرا افراد در

فضای مجازی ممکن است رفتارهایی را انجام دهند که در فضای حقیقی انجام نمی‌دهند (به دلیل ناشناس‌مانی،

نامرئی بودن، فقدان نشانه‌های غیرکلامی، تأخیر در ارتباط، تخیل و درون‌پنداری).

تحلیل تأثیرات فضای مجازی بر ارزش‌های اخلاقی جوانان

این فصل به تفصیل به بررسی فرصت‌ها و به‌ویژه تهدیدهای اصلی می‌پردازد:

فرصت‌ها (تأثیرات بالقوه مثبت):

* گسترش افق دید و تقویت مدارا: آشنایی با فرهنگ‌ها، ادیان و دیدگاه‌های مختلف می‌تواند به تقویت تفکر

انتقادی، درک تنوع انسانی و رشد روحیه تساهل و مدارا کمک کند.

۱. رضاییان، ا. و حسینی، س. م. (۱۳۹۶). بررسی تأثیر تماشای شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای بر احساس امنیت اجتماعی زنان بر اساس نظریه کاشت. فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی.

۲. ذکایی، محمدسعید. (۱۳۸۶). فرآیند جامعه‌پذیری در دوران نوجوانی با تأکید بر نقش رسانه‌ها. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۱۱(۱)، ۷۵-.

الگوسازی مثبت: رفتار اخلاقی والدین در استفاده از فضای مجازی (مانند رعایت حریم خصوصی دیگران، پرهیز از شایعه پراکنی، مدیریت زمان) بهترین الگو برای جوانان است.

سطح آموزشی (مدرسه و دانشگاه):

گنجاندن سواد رسانه‌ای و اخلاق فضای مجازی در برنامه‌های درسی: تدوین و تدریس واحدهای درسی یا کارگاه‌های آموزشی اجباری و اختیاری در مقاطع مختلف تحصیلی، متناسب با سن و نیاز دانش‌آموزان/دانشجویان^۱

فعال‌سازی مشاوران مدرسه و دانشگاه: آموزش مشاوران برای پرداختن به مسائل و چالش‌های اخلاقی ناشی از فضای مجازی که جوانان با آن مواجهند.

تولید محتوای آموزشی جذاب: استفاده از روش‌های خلاقانه و جذاب (انیمیشن، بازی‌های جدی، اینفوگرافیک) برای آموزش مفاهیم سواد رسانه‌ای و اخلاق مجازی.

سطح سیاست‌گذاری کلان و نهادی:

فیلترینگ هوشمند و هدفمند: تمرکز بر فیلترکردن محتوای آسیب‌زا و غیراخلاقی صریح (مانند محتوای مستهجن، تبلیغ خشونت) به جای محدودیت گسترده که ممکن است به تقویت کنجکاوی غیرسالم منجر شود. شفاف‌سازی معیارهای فیلترینگ.

^۱. (راهبرد ملی تربیت در فضای مجازی، شورای عالی فضای مجازی، ۱۴۰۰).

حمایت و تقویت تولید محتوای سالم، جذاب و ارزش محور داخلی: سرمایه گذاری دولتی و تشویق بخش خصوصی برای تولید بازی های رایانه ای، انیمیشن، فیلم و سریال، اپلیکیشن های آموزشی و سرگرمی که متناسب با فرهنگ ایرانی-اسلامی و حاوی پیام های اخلاقی مثبت باشند (اسناد بالادستی مانند سند صیانت از فضای مجازی).

توانمندسازی و حمایت از نهادهای فرهنگی و مذهبی: حمایت از فعالیت های جذاب و نوین کانون های فرهنگی مساجد، پایگاه های بسیج، سازمان های مردم نهاد (سمن ها) در عرصه فضای مجازی برای جذب جوانان و ارائه الگوهای مثبت.

وضع و اجرای قوانین شفاف و بازدارنده: تدوین قوانین جامع برای برخورد با جرایم سایبری (توهین، افتراء، انتشار تصاویر خصوصی، کلاهبرداری) و تضمین اجرای عادلانه آنها به منظور ایجاد حس امنیت و مسئولیت پذیری.

توسعه زیرساخت های بومی و امن: تقویت شبکه ملی اطلاعات و پلتفرم های ارتباطی داخلی ایمن و پرسرعت برای کاهش وابستگی به پلتفرم های خارجی و تسهیل مدیریت محتوا و کاربران.

نتیجه گیری

فضای مجازی، به مثابه یک تیغ دو لبه، همزمان فرصت‌ها و تهدیدهایی جدی برای نظام ارزشی و اخلاقی جوانان ایرانی ایجاد کرده است. تغییرات ایجاد شده در ارزش‌هایی مانند حریم خصوصی، فردگرایی/جمع‌گرایی، مفهوم روابط و حتی پایه‌های اخلاقی، واقعیتی انکارناپذیر است که عمده‌تأثیر آن از مواجهه مداوم و اغلب غیرفعال با انبوه محتوای متنوع و گاه متعارض این فضا می‌باشد. رویکرد صرفاً محدودکننده و سلبی نه تنها کارآمد نیست، بلکه ممکن است نتایج معکوس داشته باشد. راه حل پایدار و اثربخش، اتخاذ رویکردی فعال، چندسطحی و مبتنی بر آموزش و توانمندسازی است. در این راستا، تقویت سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی در بین جوانان به عنوان خط مقدم دفاع، ایجاد فضای گفت‌وگوی صمیمانه و مبتنی بر اعتماد در خانواده‌ها، بازنگری در نظام آموزشی و گنجاندن آموزش‌های کاربردی اخلاق و سواد فضای مجازی، و در سطح کلان، سیاست‌گذاری هوشمند شامل فیلترینگ هدفمند، حمایت جدی از تولید محتوای غنی و جذاب داخلی، توانمندسازی نهادهای فرهنگی و وضع قوانین شفاف بازدارنده، راهکارهای پیشنهادی مستند هستند. تنها از طریق عزمی ملی و همکاری همه جانبه خانواده، آموزش و پرورش، نهادهای فرهنگی و حاکمیت می‌توان از فرصت‌های فضای مجازی برای رشد اخلاقی جوانان بهره برد و تهدیدهای آن را به حداقل رساند.

منابع فارسی

- امیری فر، شهرزاد و نوری، ابوالقاسم. (۱۴۰۱). نقش واسطه‌گری اعتماد در رابطه بین شیوه‌های فرزندپروری والدین و استفاده آسیب‌زا از فضای مجازی در نوجوانان. *فصلنامه روانشناسی تحولی: روانشناسان ایرانی*, ۷۰(۱۸), ۲۷۹-۲۹۳.
- امیرخانی، طیبه و رضوی، سید عباس. (۱۳۹۶). بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر ارزش‌های خانوادگی جوانان شهر تهران. *مطالعات رسانه‌های نوین*, ۱۱ (۳), ۱-۳۰.
- پورحسین، رضا؛ حسنی، محمد و شاه‌حسینی، پروانه. (۱۳۹۸). عوامل اجتماعی مؤثر بر کج‌روی در فضای مجازی (مورد مطالعه: دانش‌آموزان دبیرستانی شهر تهران). *پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی*, ۲(۸), ۳۱-۵۰.
- حسنی، محمد و شاه‌حسینی، پروانه. (۱۴۰۰). بررسی عوامل مؤثر بر بی‌توجهی به حریم خصوصی در فضای مجازی (مورد مطالعه: کاربران اینستاگرام تهران). *فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی*, ۲۸ (۲), ۱۳۷-۱۵۶.
- خواجeh‌نوری، بیژن؛ مقدس، علی‌اصغر و هاشمی‌نصرت‌آباد، تورج. (۱۳۹۷). بررسی رابطه استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی با هویت دینی جوانان. *فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران*, ۲(۱۱), ۱-۲۴.
- ذکایی، محمدسعید. (۱۳۹۵). فرهنگ و فناوری‌های جدید ارتباطی: فرصت‌ها و چالش‌های هویتی. *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*, ۱ (۹), ۱-۲۶.
- راهبرد ملی تربیت در فضای مجازی. (۱۴۰۰). مصوبه شورای عالی فضای مجازی. قابل دسترسی از پایگاه اطلاع‌رسانی شورای عالی فضای مجازی.
- زارعان، محمدجواد؛ نوروزی، علیرضا و رضایی، علی. (۱۳۹۹). بررسی نقش فضای مجازی در تغییر ارزش‌های اخلاقی جوانان. *فصلنامه اخلاق*, ۳۷ (۱۰), ۱۲۹-۱۵۰.
- رضاییان، ا. و حسینی، س. م. (۱۳۹۶). بررسی تأثیر تماشای شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای بر احساس امنیت اجتماعی زنان بر اساس نظریه کاشت. *فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی*.

سعیدی رضوانی، محمود و آقابابایی، حسین. (۱۳۹۸). نسبت‌سنجی اخلاق و فضای مجازی: چالش‌ها و

راهکارها. فصلنامه علمی-پژوهشی اخلاق، ۳۴(۹)، ۱۰۱-۱۲۴.

سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی. (۱۴۰۰). مصوبه شورای عالی فضای مجازی. قابل دسترسی

از پایگاه اطلاع‌رسانی شورای عالی فضای مجازی.

فتحی، سروش و اجاق، سید محمد. (۱۳۹۹). سواد رسانه‌ای: از نظریه تا عمل در نظام آموزشی ایران. فصلنامه رسانه (

۳۱) ۱، ۵-۲۸

معتمدی، عبدالله. (۱۳۹۷). روانشناسی فضای مجازی. تهران: انتشارات سمت.

مرکز توسعه فرهنگ و هنر در فضای مجازی. (بدون تاریخ). طرح‌های آموزشی سواد رسانه‌ای. وابسته به وزارت

فرهنگ و ارشاد اسلامی. (منبع قابل استناد برای فعالیت‌های عملی این مرکز در حوزه آموزش)

رضوی، سید محمد. (۱۴۰۰). * فضای مجازی و اخلاق جوانان *. تهران: انتشارات امیرکبیر.

گلشن‌راز، مریم. (۱۳۹۹). * آسیب‌شناسی شبکه‌های اجتماعی بر ارزش‌های اخلاقی *. مجله مطالعات فرهنگی،

۱۲(۳)، ۴۵-۶۰.

رجب‌زاده، احمد؛ و همکاران. (۱۳۹۹). بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر ارزش‌های اخلاقی دانش‌آموزان.

* فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، ۲۷*(۴)، ۳۵-۶۲.

صالحی‌امیری، سید رضا؛ و همکاران. (۱۳۹۸). * سواد رسانه‌ای در ایران: وضعیت موجود و راهکارهای توسعه *. پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.